

*Бум І. О.,**кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного процесу**Національного університету «Одеська юридична академія»*

РОЗГЛЯД СПРАВИ В ПОРЯДКУ СПРОЩЕНОГО ПОЗОВНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ОСОБИ НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД

Анотація. В умовах трансформації національних правових систем, ураховуючи практику Європейського суду з прав людини, виникла необхідність «оновити» ідеї щодо належного процесу судового розгляду цивільних справ.

Статтю присвячено дослідженню нової форми розгляду цивільних справ – процедури спрощеного позовного провадження. Зроблено висновок, що відмову в усному слуханні може бути виправдано лише винятковим характером обставин і характером питань, які розглядаються компетентним національним судом, наприклад, усне слухання може не проводитися, якщо певні факти не оспорується, і суди можуть виносити справедливі та обґрунтовані рішення на підставі письмових матеріалів, поданих сторонами.

З огляду на практику Європейського суду з прав людини, зроблено висновок, що відмова в проведенні усного слухання може бути виправданою лише в певних випадках: 1) коли відсутній спір про факти; 2) якщо суд може справедливо й обґрунтовано розглянути та вирішити справу на підставі відповідних процесуальних документів сторін та інших письмових матеріалів; 3) за мовчазної згоди сторін у справі або ж за наявності відповідних клопотань судовий розгляд справи без виклику сторін є цілком прийнятним; 4) під час розгляду справи принаймні одна інстанція повинна надати особі право на усне слухання справи, якщо відсутні перераховані виняткові обставини.

Ключові слова: Європейський суд з прав людини, спрощене провадження, право особи на справедливий суд, усне слухання.

Постановка проблеми. Цивільний процесуальний кодекс України (далі – ЦПК України) в редакції Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 3 жовтня 2017 року № 2147-VIII упровадив можливість розгляду деяких категорій справ (малозначних справ, справ, що виникають із трудових відносин, справ незначної складності й інших справ, для яких пріоритетним є швидке вирішення справи) в порядку спрощеного позовного провадження.

Інститут спрощеного позовного провадження є новелою цивільного процесуального законодавства, а тому на доктринальному рівні відсутні ґрунтовні дослідження цієї процесуальної форми розгляду й вирішення цивільних справ. Певні аспекти цього інституту розглянуто такими дослідниками, як І. Ізарова, Н. Сакара, в контексті господарського судочинства аналогічний правовий інститут досліджували В. Бобрік,

Г. Гембара, А. Згама, Т. Суярко, О. Угриновська та інші. Водночас не вирішеною залишилася проблема розгляду справ без виклику сторін у контексті європейських стандартів судової процедури.

Метою статті є висвітлення проблемних аспектів інституту спрощеного позовного провадження та вироблення критеріїв, за наявності яких справу доцільно розглядати в порядку спрощеного позовного провадження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Про доцільність спрощення процедур судового розгляду тривалий час тривали дискусії: в Рекомендації № R (81) 7 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам стосовно шляхів полегшення доступу до правосуддя від 14 травня 1981 року йшлося про необхідність розробити заходи щодо неопротестованих чи безспірних позовних вимог з метою швидкого, позбавленого зайвих формальностей винесення рішення без особистих явок до суду чи надмірних витрат. Поступово дана теза відтворена й удосконалена в таких рекомендаційних актах: у Рекомендації № R (84) 5 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо принципів цивільного судочинства, спрямованих на вдосконалення функціонування правосуддя, від 28 лютого 1984 року зазначається, що варто наділити суд, принаймні в першій інстанції, повноваженнями вирішувати, з огляду на характер справи й за винятком випадків, коли зазначене чітко передбачене законом, провадження має здійснюватися письмово або усно чи в обидва ці способи.

Рекомендація № R (95) 5 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо запровадження та покращення функціонування систем і процедур оскарження по цивільних і господарських справах від 7 лютого 1995 року так само одним із засобів пришвидшення судового розгляду визначає відмову від судових засідань, проведення лише одного слухання або залежно від обставин проведення попереднього слухання; здійснення лише усного провадження чи провадження лише на письмі.

Однак в умовах трансформації національних правових систем, ураховуючи практику Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд), виникла необхідність «оновлення» уявлень про належну процедуру судового розгляду, що вилилося у Висновок № 6 (2004) Консультативної ради європейських суддів стосовно уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо справедливого суду в розумний термін і ролі судді в судових процесах з урахуванням альтернативних засобів вирішення спорів від 24 листопада 2004 року. У цьому Висновку вже як нагальна необхідність визначається можливість судді здійсню-

вати власні повноваження щодо управління справами шляхом видачі письмових розпоряджень без необхідності для сторін мати право на усні слухання.

Звісно, в ході судової реформи розробники проектів процесуальних кодексів використовували досвід іноземних країн і зазначені рекомендації, однак варто встановити, чи всі законодавчі новели відповідають європейським стандартам і чи не створюють вони передумов для можливого порушення прав особи на справедливий суд.

З огляду на положення ЦПК України, значна кількість справ може бути розглянута судом у порядку спрощеного провадження, а встановлення можливості спрощеної процедури розгляду залежить саме від розсуду суду. Так, суд під час вирішення питання про відкриття провадження у справі вирішує також і питання процесуальної форми розгляду конкретної справи, про що зазначається в ухвалі про відкриття провадження. Суд поміж іншого враховує також наявність та обґрунтованість клопотання позивача, яке суд з урахуванням конкретних обставин справи може як задовольнити, визначивши для відповідача строк для подання заяви із запереченнями щодо розгляду справи в порядку спрощеного позовного провадження, так і відмовити в задоволенні клопотання та розглянути справу за правилами загального позовного провадження.

Якщо відповідач у встановлений судом строк подасть заяву із запереченнями проти розгляду справи в порядку спрощеного позовного провадження, суд залежно від обґрунтованості заперечень відповідача постановляє ухвалу про залишення заяви відповідача без задоволення або про розгляд справи за правилами загального позовного провадження та заміну засідання для розгляду справи по суті підготовчим засіданням.

Отже, законодавець ставить умовою для переходу до загального позовного провадження обґрунтованість заперечень відповідача проти спрощеного розгляду цивільної справи.

Особливістю процесуальної форми спрощеного позовного провадження є те, що у випадках, передбачених ЦПК України, судові засідання може не проводитися, а всі процесуальні дії, строк учинення яких обмежений першим судовим засіданням у справі, можуть учинятися протягом тридцяти днів з дня відкриття провадження у справі. За загальним правилом, суд розглядає справу в порядку спрощеного позовного провадження без повідомлення сторін за наявними у справі матеріалами, однак за клопотанням хоча б однієї зі сторін про розгляд справи в судовому засіданні з повідомленням сторін або за ініціативи суду розгляд справи може проводитися в судовому засіданні з повідомленням і викликом сторін.

При цьому варто враховувати, що в цьому випадку законодавець уже не вказує на можливість суду відмовити в задоволенні такого клопотання з огляду на його необґрунтованість (як це передбачено, наприклад, для заперечень відповідача проти спрощеного розгляду справи): у будь-якому разі за наявності відповідного клопотання справа має бути призначена до розгляду в судовому засіданні з повідомленням сторін, однак це не стосується справ, предметом позову яких є стягнення грошової суми, розмір якої не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, а характер спірних правовідносин і предмет доказування не вимагають проведення судового засідання з повідомленням сторін для повного й усебічного встановлення обставин справи. Тільки в цьому випадку суд наділено можливістю відмовити в задоволенні клопотання

сторони про розгляд справи в судовому засіданні з повідомленням сторін.

Окремо варто зупинитися й на особливості процесуальної форми апеляційного провадження у справах, розглянутих судом першої інстанції в спрощеному порядку. Так, апеляційні скарги на рішення суду у справах з ціною позову менше ніж сто розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, крім тих, які не підлягають розгляду в порядку спрощеного позовного провадження, розглядаються судом апеляційної інстанції без повідомлення учасників справи. У цьому випадку можлива ситуація, коли справа розглянута судом першої інстанції без виклику сторін, а апеляційний суд, користуючись положеннями процесуального законодавства, так само не забезпечив можливість усного розгляду справи.

Визначившись із процесуальним порядком призначення розгляду справи за правилами спрощеного позовного провадження, варто акцентувати увагу на тому, що в деяких випадках обмеження, які накладаються особливостями спрощеної процесуальної форми, можуть бути не співмірними з правовою метою, яка ставилася законодавцем під час упровадження такого інституту (пришвидшений розгляд справи, розвантаження судів тощо). Так само варто встановити, чи може бути таке процесуальне спрощення бути визначене як порушення гарантованого статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод права (далі – Конвенція) на справедливий і публічний розгляд його справи.

Так, у нещодавній справі «Mirovni Inštitut v. Slovenia» Суд визнав, що наявне порушення параграфу 1 статті 6 Конвенції щодо права на справедливий суд. Ця справа стосувалася адміністративного спору дослідницького інституту з Міністерством освіти, науки і спорту Словенії, який виник у зв'язку з неналежним проведенням тендерної процедури. Незважаючи на те що матеріально-правовий спір за своїм характером, відповідно до національного словенського законодавства, є адміністративним, сформульовані Судом у результаті розгляду скарги висновки мають суттєве значення для розуміння процесуальних гарантій, що забезпечують особі право на справедливий суд, і в цивільному судочинстві.

Як указує Суд у рішенні, інститут-заявник чітко просив провести слухання, на яких могли б бути розглянуті показання свідків щодо заявлених позивачем помилок під час оцінювання програм, поданих на розгляд у тендерній процедурі. Після того, як сторони обмінялися кількома письмовими документами, адміністративний суд, не проводячи слухання, відхилив позовну заяву, детально відобразивши в рішенні все позасудове провадження в міністерстві, описав матеріали обох сторін, однак мотивування прийнятого рішення національний суд навів на одній сторінці, посилаючись в основному на матеріали міністерства, а щодо позивача суд просто не погодився з його позицією та процитував норму законодавства. У подальшому жоден із доказів, на які посилається інститут-заявник в апеляції, не зазначено в аргументації суду.

Незважаючи на те що можливість розгляду справи без проведення слухань передбачена національним законодавством Словенії, заявник скаржився до ЄСПЛ на порушення пункту 1 статті 6 Конвенції у зв'язку з тим, що порушено право на справедливий судовий розгляд у зв'язку з відсутністю усного слухання в адміністративному суді та відсутністю аргументів у рішенні цього суду. З приводу цього ЄСПЛ зазначив,

що під час провадження в суді першої та єдиної інстанції право на «публічне слухання» в значенні пункту 1 статті 6 передбачає право на «усне слухання», якщо немає виняткових обставин, що обґрунтовують відмови від такого слухання, а під час розгляду справи в декількох інстанціях принаймні одна інстанція повинна дати можливість такого слухання, якщо таких виняткових обставин немає. Цей громадський характер слухання захищає сторони від відправлення правосуддя таємно без публічної перевірки, що також є одним із засобів, за допомогою яких можна зберегти довіру до суду. Забезпечуючи прозорість здійснення правосуддя, усне слухання сприяє досягненню мети пункту 1 статті 6, а саме справедливого судового розгляду, гарантія якого є одним із основних принципів будь-якого демократичного суспільства в значенні Конвенції.

Винятковий характер обставин, які можуть виправдати відмову від усного слухання у провадженні, зводиться до характеру питань, що вирішуються компетентним національним судом: ЄСПЛ погодився з винятковими обставинами у випадках, коли провадження стосувалися виключно правових чи певних технічних питань, зазначивши, що усне слухання може не проводитися, наприклад, якщо певні факти не оспорується, а суди можуть справедливо й обґрунтовано вирішувати справу на підставі поданих сторонами письмових матеріалів.

Оскільки, відповідно до статті 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», суди застосовують під час розгляду справ Конвенцію та практику Суду як джерело права, варто вказати на особливості вирішення питання про розгляд справи в спрощеному позовному провадженні крізь призму практики ЄСПЛ.

Так, незважаючи на наявність національного законодавства щодо можливості розгляду справи в порядку спрощеного позовного провадження без виклику сторін, національні суди повинні враховувати, що відмова в проведенні усного слухання може бути виправдана лише в окремих випадках:

1) коли відсутній спір про факти: в цьому випадку справи можуть мати ознаку безспірності, а тому, відповідно до національного законодавства, можуть бути розглянуті в наказному або окремому провадженні;

2) якщо суд може справедливо й обґрунтовано розглянути та вирішити справу на підставі відповідних процесуальних документів сторін та інших письмових матеріалів. ЄСПЛ у деяких справах визнає, що письмова процедура може бути навіть більш ефективною, ніж усні слухання (наприклад, у питаннях, що стосуються розрахунків розмірів податкових платежів і соціальних виплат, коли розгляд справи судом першої інстанції чи апеляційний/касаційний перегляд стосуються питань права, а не факту). Оскільки тільки шляхом проведення судових засідань у спрощеному позовному провадженні реалізується право сторін надавати усні пояснення, а також залучати свідків у справі з метою отримання їхніх показань, суди мають урахувати, що обмеження сторін у цьому праві може призвести до порушення норм Європейської конвенції;

3) за мовчазної згоди сторін у справі або ж за наявності відповідних клопотань судовий розгляд справи без виклику сторін є цілком прийнятним. Разом із тим, коли хоча б одна зі сторін заявляє клопотання про проведення усного слухання

справи, суд має або реалізувати це право, або надати належне обґрунтування в обмеженні особи в такому праві. Однак навіть наявність згоди (чи відсутність заперечень проти спрощеного розгляду) особи на розгляд без виклику сторін не може мати наслідком порушення принципів змагальності й процесуальної рівності, непропорційно обмежувати інші процесуальні права, гарантовані як національним законодавством, так і Європейською конвенцією;

4) під час розгляду справи принаймні одна інстанція повинна надати особі право на усне слухання справи, якщо відсутні перераховані виняткові обставини. Так, якщо особі відмовлено в усному розгляді справи, саме суд апеляційної інстанції має «виправити» таку помилку, оскільки, згідно зі статтею 367 ЦПК України, суд апеляційної інстанції уповноважений переглядати справу за наявними в ній і додатково поданими доказами та перевіряти законність та обґрунтованість рішення суду першої інстанції в межах доводів і вимог апеляційної скарги. Водночас, коли суд першої інстанції є єдиним судом, що вирішує питання факту, а суд апеляційної інстанції має усічені повноваження та може переглядати рішення тільки з питання застосування права (неповна модель апеляції), саме суд першої інстанції має реалізувати таке право особи;

5) оскільки відсутність усних слухань справи впливає не тільки на можливість сторін надавати усні пояснення тощо, а й на можливість громадськості та преси бути присутніми в залі суду, проведення судового розгляду без виклику сторін не має бути перпоною для збереження довіри до суду, адже громадський характер слухань захищає сторони від відправлення правосуддя таємно без публічної перевірки та сприяє справедливому судовому розгляду.

Висновки. Спрощене позовне провадження є ефективним засобом прискорення судового розгляду справи, що надає йому переваги порівняно з розглядом справи в порядку загального позовного провадження.

Література:

1. Рекомендація Комітету Міністрів державам-членам стосовно шляхів полегшення доступу до правосуддя від 14.05.1981 № R(81)7. URL: http://zakon.rada.gov.ua/go/994_133.
2. Рекомендація Комітету Міністрів державам-членам стосовно принципів цивільного судочинства, що направлені на удосконалення судової системи від 28.02.1984 № R (84). URL: http://zakon.rada.gov.ua/go/994_126.
3. Рекомендація Комітету Міністрів державам-членам щодо введення в дію та поліпшення функціонування систем і процедур оскарження у цивільних і торговельних справах від 07.02.1995 № R(95)5. URL: http://zakon.rada.gov.ua/go/994_153.
4. Висновок № 6 (2004) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо справедливого суду в розумний строк та ролі суддів в судових процесах з урахуванням альтернативних засобів вирішення спорів : Схвалено на 5 засіданні КРЄС (Страсбург, 22–24 листопада 2004 р.), документ № CCJE (2004), оп. 6. URL: http://court.gov.ua/userfiles/visn6_2004.pdf/.
5. Judgment in case of Mirovni Inštitut v. Slovenia (Application No. 32303/13) 13 March 2018. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-181609>.

But I. Consideration of the case under the procedure of summary proceedings in the context of ensuring the right of a person to fair trial

Summary. In the context of the transformation of national legal systems, taking into account the practice of the European Court of Human Rights, it became necessary to “update” ideas on due process of court hearing.

The article is dedicated to the studying of a new form of the procedure of summary proceedings. The exceptional nature of the circumstances which may justify the refusal of the oral hearing in the proceedings is limited to the nature of the issues dealt with by the competent national court: the European Court of Human Rights has agreed to exceptional circumstances in cases where the proceedings concerned solely legal or specific technical issues, noting that oral hearing may not be held, if, for example, certain facts are not disputed,

and courts may deliver just and grounded decisions on the basis of written materials submitted by the parties.

The report concluded that refusal to hold an oral hearing may be justified only in certain cases: 1) if there is no dispute about the facts; 2) if a court may consider and resolve the case in just and reasonable manner on the basis of the relevant procedural documents of the parties and other written materials; 3) if the parties to the case agree with the tacit consent or, in the presence of respective petitions, the case hearing may be fully acceptable without a summons of the parties; 4) in the hearing of the case, at least one authority is to entitle a person the right to an oral hearing, unless there are listed exceptional circumstances.

Key words: European Court of Human Rights, summary proceedings, right of a person to fair trial, oral hearing.